

Frijsenborg var blandt de første grevskaber, der måtte åbne skatkisterne for Frederiksborgmuseets nidkære inspektør, magister Otto Andrup. Foto fra bogen

Fra herresæde til

Af Niels Houkjær
kultur@berlingske.dk

★★★★★★
Herregårde. Med suveræn, sproglig behændighed og stor indsigt i datidens samfundsforhold fortæller John Erichsen og Ditlev Tamm den dramatiske historie om opgøret i 1919 med de store danske godser.

I novellen »Sorg-Agre« stiller Karen Blixen en ung adelsmand over for et alvorligt valg. Den ældre, impotente onkel har ikke præsteret nogen arving af blodet til at overtage herregården og opfordrer nu nevøen til at besvange sin unge hustru, så jord og herregård kan forblive i blodlinjen og i slægtens eje. Da den unge mand takker nej – trods tantens åbenbare ynder – sker det med henvisning til den nye tid, hvor individets ønske om at sætte egne evner over fortjeneste sejrer over feudaltidens krav om personlig anonymitet og slægtsfølelse. Her, i den gamle tid, var den tilfældige besidder af jorden ligegyldig i rækken, mens forpligtelsen over for slægten, Gud i himlen og kongen af Danmark afgjorde sagen.

Det er på en måde denne identitetshistorie, tidligere museumschef John Erichsen og juraprofessor Ditlev Tamm har taget for sig i deres uhyre gennemresearchede værk »Grever, baroner og husmænd«. Opgøret med de store danske godser 1919«. Bogens styrke er det store detailkendskab til de danske godser og afgørelserne i enkeltsager for de danske herregårde, der hele vejen igennem holdes sammen af et kronologisk overblik over herregårdenes overgang til fri ejendom og delvise udlægning i husmandsbrug.

Hertil kommer indføringen i et stykke politisk historie i Danmark, hvor radikale og socialdemokratiske kræfter trækker tæppet væk under en traditionelt set besiddende og privilegeret klasse med store jordbesiddelser, palæer i hovedstaden omkring Frederiksholm Kanal, Kongens Nytorv og Bredgade, ferieadresser i Provence, udsvævende selskabelighed, hofballer, storvildtjagt i Afrika og opu-

lente godsjagter. »Jordhungeren« trænger sig på ved begyndelsen af det 20. århundrede, og husmandsbevægelsen gør krav på ekspansion. Hvad er da mere oplagt end at dele den kage, som danske jordrotter med flid har samlet sig, med den hungrende landarbejderbefolkning? Jo, der er lige Grundlovens paragraf om ejendomsrettens ukrænkelighed. Det var den, der blev prøvet ved domstolene i 1920. Og det var den, der så brutalt blev tilsidesat til fordel for lensafløsningen.

Omfattende redegørelse

De to forfatters omfattende redegørelse for hele den danske herregårdsadels afgivelse af rettigheder til fordel for en mere retfærdig jordfordeling tager afsæt i et magtfuldt kapitel om tilblivelsen af de danske majorater, len, stamhuse og fideikommissgodser. Foruden diverse arkivoplysninger rummer værket en ordliste over de ofte spidsfindige glosser i forbindelse med de mange standsbegreber og specialord affremmed oprindelse, der tynger – og pryder – det danske adelslandskab. Heraf fremgår, at udtrykket »majorater« benyttes som samlebetegnelse for båndlagt gods eller kapital i henhold til forordningen af 1671. Og det er just denne forordning, der er lensafløsningens kerne og omdrejningspunkt. For at stive enevælden af uden om den gamle danske uradel oprettede Christian V en ny magtfuld overklasse af grever og baroner med stor politisk indflydelse og særdeles velpolstrede embeder. Og for at sikre kontinuiteten og sikre maksimal stabilitet i samfundet blev godserne »båndlagt«, så de udelte kunne gives i arv til én arving, oftest til ældste søn, fordi – som det hedder i forordningen »Middel og Formue lætteligen forsvinder naar dend udi mange smaa Lodde deelis«.

Til gengæld for båndlæggelsen af godserne modtog adelen privilegier i stort og småt og kunne f.eks.

ikke gældsforfølges. Der skulle ikke beboede herregård eller kirkeskove over jagtretten, og et antal bønder for militærtjeneste. I den mindre nes og Friherrernes privilegier 25. desuden fastslået, at disse havde ret til vokse ved udfærdigelse af dokumenter deligt dødelige og andre i statsadels henvist til at benytte sort lak! Rimeligt.

Frem til lensafløsningen i 1919 jordmajorater fordelt på 21 grevs 31 stamhuse og otte fideikommissgodser med vedtagelsen af enevælden grundloven af 1848 – der faktisk i »teparagraf« om stamhusenes overgang til dom – kom også adelens privilegier. Ude omkring i Europa havde man majoraterne, der var overgået til afgifter til staten og jordafståelse til det under en politisk dagsorden givet visse ejendomme vedkommentende følger. Forsøget blev gjort af men fortøiede sig under den 1. Estrups provisorietid, hvor de politikerne kunne have medvirket til et mindretal mod godserne og på mere retfærdig på de to forfattere – have banet vejen for omsættelighed af jorden.

I stedet blev det med den radikale sident og justitsminister C.Th. Zahle fanatisme kom til at svinge kniven mellem delserne. Lovforslaget blev fremlagt 13. februar 1919 med det klare resultat af afgivne jord fra herregårdene skete i husmandsbrug. Debatten var hård, men loven blev vedtaget i oktober 1919. Målet om ejendomsrettens beskyttelse blev opretholdt.

Husmandslod

svares skat af den
at. Adelen rådede
er kunne holdes fri
e skala af »Grever-
maj 1671« blev det
et til at benytte rødt
enter, mens almin-
strationen var
eligt nok.

eksisterede der 74
kaber, 14 baronier,
isgodser. I forbin-
dens afskaffelse og
indeholdt en »løf-
ergang til fri ejen-
gier til diskussion.
n allerede afskaffet
fri ejendom uden
I Danmark skulle
å anderledes og for
de med invalide-
lærede i 1870erne,
konserverne J.B.S.
litiske vinde ellers
dre brutalt indgreb
ig vis – forstår man
vejen for den frie

ikale konseilspræ-
ahle, der med stor
en over godsbesid-
nsat i Folketinget
ociale sigte, at den
ulle udloddes som
ård og uforsonlig,
samme år. Spørgs-
ttelse, som Grund-

loven fastholdt, kom herefter til prøvelse ved Østre Landsret, der sensationelt kendte loven ugyldig. Med større forståelse for lovens samfundsmæssige betydning end de juridiske aspekter af sagen afgjorde Højesteret imidlertid 11. december 1920, at lenene skulle afløses, og at staten skulle inddrive 20-25 procent af godsernes værdi uden at give erstatning herfor.

Seriøse forfattere

Over de kommende årtier skulle et særligt nedsat Lensnævn afvikle de 74 majorater. Sagsbehandlingen med udløbende processer for de enkelte ejendomme fylder hele ti hyldemeter i nævnets arkiv, og det er disse arkivalier, de to forfattere har læst sig dybt ind i uden på noget tidspunkt at miste overblikket retshistorisk eller kulturhistorisk. Til kulturhistorien følger loven om lensafløsning så et særligt og hidtil overset kapitel, som bogen i kapitlet med den sigende overskrift »Skattejagten« tager yderst seriøst og gennemskriver med en vis humoristisk indforstået distance: Til trods for, at herregårdenes kulturskatte intet har at skaffe med lovens formål – at skaffe jord og kapital til oprettelse af mindre landbrug – så skikkes Frederiksborgmuseets nidkære inspektør, magister Otto Andrup ud til de danske herregårde for efter Lensnævnets forskrifter at vurdere majoraternes kulturgenstande og løsøre. Greb lensafløsningen ind i herremændenes ret over jorden, så bevægede Andrup sig efter manges mening utilbørlig langt ind i adelens private gemakker for at sikre standure, malerier og smykker for en bredere dansk offentlighed.

Frijsenborg og Stensballegaard var de første, der måtte åbne skatkisterne for Andrup. I 1922 fulgte Holsteinborg, Brattingsborg, Dragsholm, Gavnø, Orebygaard, Holckenhavn, Holstenshuus, Løvenborg, Vilhelmsborg og Tølløse. Med sin ansættelse

ved et af de tilgodesete museer og som privat kunsthändler var Andrup ganske inhabil. Klagerne strømmede ind over dette »herregårdsspøgelse«, der fermt og efter eget skøn skaffede sig kulturskatte (»Kunstværker og historiske Genstande af ganske særlig Betydning«) til museerne – og gerne mod at nedsætte vurderingen af det øvrige skattebelagte indbo. Noget for noget.

Løber man her små 100 år efter lensafløsningen på en lensgreve eller lensbaron – der stadig i rangklasse rangerer højt over departementschefer og højesteretsdommere – vil man stadig møde en vis forurettelse over den grundlovsstridige jordafgivelse til oprettelse af de mange husmandsbrug. Besøger man et husmandsbrug, vil man møde en fritidslandmand med hestefolde og økologiske grøntsager. Trods de to forfatters tydelige veneration for herregårdskulturen forholder de sig nøgternt resignerede til gennemførelsen af lensafløsningen, men påpeger den unødvendige hårdhændethed, der prægede mødet mellem ret og politik. For første gang er sagen nu endelig og i sin mangfoldige helhed belyst. Og det i en særdeles appetitlig og forbilledlig indpakning af kommenterende billed- og illustrationsmateriale.

Titel: »Grever, baroner og husmænd. Opgøret med de store danske godser 1919«.
Forfattere: John Erichsen og Ditlev Tamm.
Sider: 348.
Pris: 400 kroner.
Forlag: Gyldendal.

Mange herregårdsbesiddere åbnede deres parker for lokalbefolkningen. Her er det en søndagstur ved Pederstrup.

Den unge grev Knuth til Knuthenborg har omkring 1910 sat sig i førersædet på sin nye cabriolet. Foto fra bogen.

Nøglepersonen i den danske lensafløsning var C.T. Zahle.